О.М.Чайка

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ЧИТАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ М.О.ТРОСТНІКОВА)

Відродження національної школи, реалізація національної програми „Освіта. Україна XXI століття” і національна концепція літературної освіти України приділяють велику увагу шкільній дисципліні „Зарубіжна література”, яка чи не найбільшою мірою сприяє формуванню всебічно розвиненої особистості, її духовно-ціннісних орієнтацій, культурно-пізнавальних інтересів, естетичного смаку.

Величезні виховні та навчальні можливості літератури реалізуються не самі собою, а завдяки формуванню вчителем почуттів і мислення школярів, їхньої читацької культури; розширенню читацького досвіду учнів; ознайомленню з духовними здобутками і художніми відкриттями світової літератури.

Сьогодні шкільні реалії вимагають від учителів та вчених переосмислення багатьох освітніх канонів, які потребують більш ґрунтовного аналізу, узагальнення та творчого використання досвіду, накопиченого протягом усієї історії.

Цілком зрозуміло, що вчених найбільше цікавлять періоди, пов’язані з появою нових концепцій, підходів, накопиченням нових знань, які стають загальнолюдськими цінностями. Саме до таких періодів розвитку методичної науки належить кінець XIX – початок XX століття. Специфіка зазначеного періоду визначається своєрідністю соціально-економічного, духовного життя суспільства, особливостями розвитку теорії та практики навчання та виховання.

У цей час творчо і плідно працювали викладачі Глухівського учительського інституту, одного з перших учительських інститутів України (М.О.Тростніков, Г.П.Линник, В.В.Голубєв та інші). Досвід їхньої роботи щодо формування культурного читача, великого поціновувача книги; їхні наукові праці містять у собі чимало цінних методичних ідей та рекомендацій, актуальних і в наш час.

У статті вперше робиться спроба ґрунтовного аналізу деяких наукових праць М.О.Тростнікова, в яких подані методичні рекомендації щодо формування вдумливого і уважного читача за умови правильного, вдумливого і виразного читання.

М.О.Тростніков, викладач-філолог Глухівського учительського інституту дореволюційного періоду, був відомим ученим-методистом, який збагатив вітчизняну науку фундаментальними працями, а за підручник „Обучение грамоте, письму и грамматике” (1901-1908) отримав премію К.Д.Ушинського.

Вчений визнавав: „Викладання вимагає від учителя і серйозних знань, і великого мистецтва” [4, 143]. Основи цього мистецтва знайшли своє вираження в автора у методичних рекомендаціях „Обучение чтению

правильному, сознательному, выразительному” (1901), „Обучение грамматике русского литературного язика” (1902), „К вопросу о пересмотре программ классических гимназий” (1900), „Введение в методику русского литературного язика” (1907), „Методика письма и письменних упражнений” (1908).

На превеликий жаль, методична спадщина М.О.Тростнікова залишається до цього часу ще недостатньо досліджена, хоча загальні та окремі питання піднімалися і досліджувалися деякими вченими (Золотухіна С., Ільїна Т. тощо).

При аналізі методичної спадщини М.О.Тростнікова слід особливу увагу звернути на методику читання, яка майже не використовувалась попередніми дослідниками. „Моя методика, − писав учений-методист, − ставить за мету − дати вказівки, як навчати російській грамоті, читанню, письму і граматиці” [4, 152]. Бо саме від організації читання залежить успіх всієї роботи над літературною темою. Тому перш ніж почати читати, як справедливо відзначав учений, треба, щоб учні засвоїли сам процес читання, а читання, в свою чергу, має бути правильним, вдумливим і виразним. „Таке читання допомагає сприймати і розуміти думки інших (письменників) і робити зрозумілими свої думки для інших” [5, 146].

У методиці М.Тростнікова зазначається, що без вдумливого читання неможливе розуміння думок інших, а правильне і виразне читання сприяє кращому розумінню прочитаного. Саме вчитель перш за все повинен дбати про напрацювання в учнів навичок вдумливого, правильного і виразного читання. „Невже можна вважати занадто жорстокою вимогу, щоб той, хто не навчився виразно читати, не йшов в учителі” [5, 149].

Методист вважав, що вчитель словесності повинен навчити учнів правильно, вдумливо і виразно читати поетичні твори як у прозі, так і в поезії, а „читання прозаїчних статей повинно бути в обов’язку учителів матеріально навчаючих предметів” [4, 147]; повинен ввести учнів в аналіз мови твору (зовнішньої, звукової оболонки мовлення), а таким чином виробляти в учнів здатність індукції та узагальнення; разом з іншими учителями вчити вдумливому викладу думок.

„Через нерозуміння того, що всі вчителі повинні вчити вдумливому, правильному і виразному читанню, з методикою читання знайомляться тільки вчителі рідної мови і літератури, тоді як детальне засвоєння її в однаковій мірі має бути обов’язковим для всіх учителів” [4, 152]. Як і насправді можна подавати урок з предмету, якщо не дати завдання учням що-небудь прочитати правильно і виразно.

У багатьох методиках акцентується ще увага на 4-тій якості читання – швидкості. М.О.Тростніков справедливо підкреслював, що піклуватися про те, щоб учні читали швидко, поки вони не вміють правильно, вдумливо і виразно читати, не слід, тому що швидке читання може перешкоджати правильності і виразності читання. Швидкість, на його думку, прийде сама собою при досягненні інших рис читання.

Спостереження свідчать про те, що більшість учнів читають погано, а це позначається як на вивченні літератури, так і на навчанні. Якщо учень погано читає, ознайомлення з художніми творами стає для нього своєрідним тягарем. Методичні вказівки М.О.Тростнікова орієнтують на те, як саме організувати процес читання, щоб у результаті воно стало правильним, вдумливим і виразним.

Навчання читанню, як і будь-яке навчання, відбувається поступово. В залежності від поступового розвитку учнів, М.О.Тростніков виділяє три головні етапи: (1) перший і другий роки навчання (молодші класи);
(2) третій і четвертий роки (середні класи);
(3) п'ятий і шостий роки навчання (старші класи).

На (1) етапі досягається в основному механізм читання, тому таке читання можна назвати **механічним**. На (2) етапі головним чином мається на увазі розуміння, усвідомлення прочитаного: таке читання можна назвати **логічним**. На (3) етапі читання – це тренування у витонченості читання літературних творів, до того ж учні вивчають не тільки зміст, але й форму цих творів: таке читання можна назвати **естетичним**.

Раніше розвиток механізму читання досягався тим, що учнів примушували читати багато і довго, не вимагаючи від них розуміння прочитаного, і вже після того, як вони могли прочитати досить чітко і швидко, починали вимагати розуміння змісту прочитаного. Таке читання покращувало техніку читання, але в учнів вироблялася звичка читати бездумно і невиразно. Як справедливо відзначав М.О.Тростніков: „Від нас вимагають, щоб процес читання учнів ніколи не йшов урозріз з процесом мислення, щоб читання завжди було вдумливим" [2, 4]. А між тим і нова школа робить помилку, що з самого початку навчання читанню вимагає від учнів точного розуміння прочитаного; в результаті погіршується техніка читання, і учні встигають читати мало і невеликі за обсягом твори.

Єдиний вихід, на думку вченого-методиста, − тренування в читанні, якомога більше читати нових творів, і щоб читання не було бездумним, треба підбирати такі твори, зміст яких сприймався б з більшою легкістю, і які б були зрозумілі без підказок і пояснень учителя.

Основний засіб у навчанні учнів вдумливому читанню – пояснювальне читання. За визначенням М.О.Тростнікова, **пояснювальним** називається читання, яке супроводжується поясненнями вчителя, тобто:

а) пояснення значення незрозумілих слів. „Не вистачає дітям розуміння багатьох слів: необхідно пояснювати їм значення цих слів, − писав учений-методист, − змушуючи їх замислюватись над відтінками значення будь-якого основного слова" [4, 149].

б) засвоєння учнями думки, яка виражається в кожному реченні; дати їм відчути зв'язок цілого ряду думок, розкривши, що все наступне легко пов'язується з попереднім, і зробити для них зрозумілою і доступною головну думку твору.

М.О.Тростніков відносив також до пояснювального читання аналіз літературних творів у старших класах, тісно пов'язаний з ним переказ

прочитаного та вивчення літературних творів напам'ять, бо між ними не бачив суттєвої різниці.

Пояснювальне читання, на його думку, має проводитися систематично і відбуватися за такими моментами:

- пояснення слова ведеться у зв'язку з поясненням речення;
- учитель повинен пояснювати тільки ті вирази, які справді незрозумілі учням і розуміння яких необхідне для усвідомлення змісту прочитаного;
- варто порівнювати слова з більш зрозумілими синонімами;
- для пояснення головної думки твору ставиться ряд запитань, які узагальнюють зміст твору, зводять всі пояснення до єдиного цілого;
- форма розбору прочитаного має бути евристичною: учитель своїми питаннями змушує учнів самих зануритися у зміст прочитаного. Питання мають бути зрозумілі і разом з тим змістовні;
- переказ твору після того, як учні за допомогою питань усвідомили зміст твору. В цьому допоможе попереднє складання плану: розбити твір на логічно завершені частини. М.О.Тростніков зазначав: „Не вистачає дітям уміння вести послідовну розповідь: необхідно тренувати їх переказами того, що вони дізналися, допомагаючи їм уявити це в послідовному порядку, підводячи їх поступово до зв'язного і легкого поєднання частин розповіді: починаючи невеликим, вести поступово до більш складного" [4, 149].

Отже, пояснення вчителем прочитаного, переказ прочитаного учнями, а також повторення прочитаного сприяють вдумливому читанню. **Вдумливим** називається таке читання, за якого читач зі словами прочитаного поєднує ті уявлення і поняття, які вимагаються змістом статті, і розуміє зв'язок між окремими думками і головну думку твору.

Значення вдумливого читання – величезне; воно збагачує читача знаннями, сприяє моральному вихованню, покращує навички правильного і виразного читання.

Правильне читання – це читання, за якого слова читаються так, як вони вимовляються в загальноприйнятому вжитку. Про правильне читання треба дбати, бо воно полегшує розуміння усного мовлення.

Виразним можна назвати читання в тому випадку, якщо читач тоном показує, що він розуміє прочитане, і якщо вимовляє слова чітко, ясно і робить, де необхідно, зупинки і підвищення голосу.

Методист вважав, що будь-яке читання і усне мовлення має бути виразним, бо воно впливає не лише на розвиток розумових і естетичних здібностей, а й на почуття, а тому виявляється його значення для розуму. „Виразне читання поетичного твору впливає на душу читача, на його емоційний стан, полегшує знаходження ідеї твору" [4, 144].

Виразне читання розвиває голосові органи, зміцнює легені. Воно приносить задоволення, допомагає краще зрозуміти красу твору, розвиває любов до читання. При виразному читанні читач вдумливіше ставиться до

твору, швидше його засвоює, тому що до зорових вражень приєднуються слухові.

Виразному читанню необхідно вчити поступово. Спочатку вистачить обмежитися тим, щоб учні чітко, голосно і зрозуміло вимовляли кожне слово, не „з'їдаючи" закінчень, щоб зупинялися на розділових знаках і щоб уміло передавали розповідний тон. Вмінню виразно читати дуже допомагають розділові знаки: вони показують, що перед ними треба зупинитись, змінити висоту голосу.

Коли учні навчаться робити зупинки, підвищення чи пониження голосу, тоді їх можна знайомити з логічними паузами і логічною інтонацією (наголосом).

Отже, праці педагога носили характер методичних рекомендацій, разом з тим сам автор не визнавав їх абсолютний пріоритет. Він вважав, що основне – вказати лише засоби, якими вчитель може керуватися при формуванні в учнів умінь правильного, вдумливого і виразного читання. На думку М.О.Тростнікова, найголовніше – творчість учителя, його захопленість. Гадаємо, що органічне поєднання власної творчості і методичних рекомендацій вченого допоможе віднайти ті шляхи, якими треба йти до мети.

Список використаних джерел

1. Конспекты и планы объяснительного чтения / Сост. И.К.Козьмин. – М., 1912. – С.3-10.
2. Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник. – Суми. – 2003. – 624с.
3. Тростников М.А. К вопросу о пересмотре программ классических гимназий / Русская школа. Общепедагогический журнал для школы и семьи. – 1900. − №1, №2. – С.142-152, С.110-117.
4. Тростников М.А. Обучение чтению / Русская школа. Общепедагогический журнал для школы и семьи. – 1904. − №1. – С.145-150.
5. Тростников М.А. Обучение чтению правильному, сознательному, выразительному / Русская школа. Общепедагогический журнал для школы и семьи. – 1901. − №5-6, №7-8. – С.179-198, С.277-290.